"राजन ान यांच्या थात्म साहित्याचा अभ्यास"

संशोधन आरा डा

श्री. ज ादीश प्रसाद झांबरमल टिब्रेवाला विद्यापीठ
विद्यान ारी, झुंझूनू , राजस्थान - ३३३००१
येथे सादर ेलेला संशोधन आरा डा

मराठी विषयांत ात पीएच. डी. (विद्यावाचस्पती) पदवीसाठी
(मराठी)

-: अभ्यास :-

प्रा. सौ. निलीमा प्रदीप शिरुड र
नोंद ी मां :- १४१०१२४१५

-: मा दर्श :-

प्रा. डॉ. जितेंद्र शामसिंग ा ारासे
नोंद ी मां - JJT/२kg/SSH/०६६३
मराठी विभा ा प्रमु ा,
श्रीमती. एन.एन.सी. ला. वा ाज्य व विज्ञान
महाविद्यालय, ुंबा, ता. जि.धुळे (महाराष्ट्र)

श्री. ज ादीशप्रसाद झांबरमल टिब्रेवाला विद्यापीठ,
विद्यान ारी , झुंझूनू, राजस्थान -३३३००१

वर्ष :- २०१२

१) "राजन ाान यांच्या थात्म साहित्याचा आभ्यास"

२) अभ्यास ाचे नाव :- प्रा. सौ. निलीमा प्रदीप शिरुड र

३) विषय :- मराठी

४) नोंद ी ्मां :- १४१०१२४१५

५) मा दिर्श ाचे नाव :- प्रा. डॉ. जितेंद्र शामसिं ा िरासे

मराठी विभा ा प्रमु ा

श्रीमती. एन.एन.सी. ला वाि ाज्य व विज्ञान

महाविद्यालय, ुसुंबा ता. जि. धुळे (महाराष्ट्र)

६) पद :- सहाय्य प्राध्याप

(मराठी विभा ा प्रमु ा)

७) मा दिर्श ाचे ार्य ेत्र :- महाराष्ट्र

मा दिर्श ाचे प्रमा ापत्र

प्रमा ापत्र दे यात येते ी, सौ. निलीमा प्रदीप शिरुड र यांना **"राजन ान यांच्या थात्म साहित्याचा अभ्यास"** या विषयावरील संशोधन आरा डा ो त्याही विद्यापीठात ो तीही पदवी प्राप्त र यासाठी त्यांनी सादर ेलेला नाही. तसेच ोठेही प्र ाशित ेलेला नाही . सदर संशोधन आरा डा हा पीएच. डी. पदवी र यासाठी श्री. ज ादीश प्रसाद झांबरमल टिब्रेवाला विद्यापीठ, विद्यान ारी, झुंझूनू, राजस्थान येथे सादर र यात येत आहे.

ठि ा ा :- धुळे

दि. / / २०१३

मा दिर्श

प्रा .डॉ. जितेंद्र शामसिं ा िरासे
मराठी विभा ा प्रमु ा
श्रीमती. एन. एन. सी. ला, वा ाज्य व विज्ञान
महाविद्यालय, ुसुंबा, ता. जि, धुळे (महाराष्ट्र)

अनु मि ा ा

प्र र ा १

राजन ान यांचे वाङमयीन व्यक्तीत्व आि ा र्तृत्व.

प्र र ा २

राजन ान यांच्या थातील सामाजि जीवनाचे स्वरुप.

प्र र ा ३

राजन ान यांच्या थासं्रहातील ्रामी ा था.

प्र र ा ४

राजन ान यांच्या थासं्रहातील स्त्री व्यक्तीरे ा.

प्र र ा ५

राजन ान यांच्या थासं्रहातील वाङमयीन मुल्यमापन.

प्र र ा ६

समारोप

संदर्भ ्रंथ सुची

राजन ाान यांच्या थात्म साहित्याचा अभ्यास

प्रास्तावि :-

मानवी मनाला ाोष्टी सां ा याची व ऐ याची आवड फार पुर्वीपासूनच आहे. त्याच्या या आवडीचा वि ास मानवी मनाच्या वि ासाबरोबर होत ोलेला आहे. ो त्याही भाषेत थेला सुरवातीच्या ाळात जास्त बहर आलेला दिसतो. मराठी भाषा जन्मल्याबरोबर तत्वज्ञानाचे विचार मांडू ला ाली असली तरी तिला थेचे स्वरुप नाही. तत्वज्ञान सां ाताना सामान्य मा ासाच्या ल ाात आ ून दे यासाठी तत ालीन वींना व तत्वज्ञांना दृष्टांताचा व आ यानांचा पुरावा घ्यावा ला ात होता. भाट र भट बोरी रांनी उध्दव ाीतेतील तत्वज्ञान सां ातिले तेव्हा उर्वशी, पिं ाळा इ. था तत्वज्ञानाच्या अनुष ाांने सां ातिल्या आहेत.

संस् ृत पंचतत्वाचे तेराव्या ि वा चौदाव्या शत ात मराठीत झालेले भाषांतर त्या दृष्टीने उल्ले ानीय आहे. शिव ाळात व पेशवे ाळात थेने ब ारीचे स्वरुप धार ा ेले. रम ू पूर्व ाळातील थांचे स्वरुप सामान्य होते. ा. र. मित्र यांनी आपल्या मनोरंजन मासि ातून था-साहित्याचे दालन समृध्द ेले. मराठी थेला स्वतंत्र स्थान व प्रतिष्ठा मिळवून दिली. तोपर्यंत वाच ांच्या दृष्टीने ादंबऱ्यांना महत्व होते. "मनोरंजन" ने था अं ात चार - पाच संपू ा सचित्र ाोष्टी देऊन वाच ांचे ल ा थे डे वळविले. सुरवातीच्या पंधरा वर्षात थांचे स्वरुप रम ू मधील स्फूट ाोष्टी सार ो हाते. विधवा त्यांच्या हालअपेष्टा, सासुरवास, दारुचे दुष्परी ााम हे जुनेच विषय हाताळले जात होते. पाल्हाळप ाा, बोध वाच ांच्या मनावर इच्छीत परि ााम र यासाठी ेलेले भड चित्र ा ही जुनीच वैशिष्टये या ाळातील थांमधुन आढळतात. क्वचित प्रेमभावना चित्रित र ााऱ्या था, इं ाजी रहस्य थांची रुपांतरे प्रसिध्द झालेली दिसतात. परंतू १९०९ च्या दिवाळी अं ापासुन था व था ार यांना महत्व मिळू ला ाले व था ही बोध र यापे ाा मनोरंजना डे वळली व था घटना प्रधानच राहिली. प ा आशय आ ा अभिव्यक्ती यात वे ाळेप ाा आला.

अव्वल इं ाजी ाळात वैचारी निबंधाच्या रुपाने मराठी साहित्य उ ाम पावले नंतर विता, था, ादबंरी, चरित्र आ ा नाट यांसार या साहित्याची निर्मिती होत ोली. सुरवातीला साहित्य संस् ृत, इं ाजी आ ा पारशी भाषेतील साहित्यांच्या रुपांतराच्या मा ाने मराठीत आले. यानंतर स्वतंत्र थेला ाोष्टी रुपाने साहित्यात चालना मिळाली आ ा मराठी साहित्यात था, वाङमय प्र ाराला मानवाच्या दैनंदीन जीवनात स्थान मिळत ोले.

साहित्याचा आढावा

 थान या घट ाचे विवेचन रतांना सुरवातीला थान आ ि ोष्ट यांच्यातील स्वरुप भेद स्पष्ट रावा. त्यातील ार्य ार ा भाव व तत्वांचा परिचय रुन घ्यावा.[१]

्रामी ा था ही ्रामी ा वाङमयाच्या अविष ारांच्या दृष्टीने बोली भाषेला अतिशय महत्वाचे स्थान आहे. भाषा हा सामूहि अविष ार असल्यामुळे तेथील परिसर आ ि त्या परिसरातील संस् ृती रिती-रिवाज यांचे चित्र ा सा ार होते. तेथिल थांतून वे ावे ाळे वाक्यप्रचार, म्ह ी याशिवाय इतर शब्द असे चप ाळप ो मांडलेले आहेत. [२]

"ईडापिडा टळो" या रं ानाथ पेठारे यांच्या था सं ्रहात सामाजी आ ि आर्थि विषमतेमध्ये झोडपल्या जा ाऱ्या ोडयातला मा ूस हा "आसाराम लोमटे" यांच्या थेचा नाय होय. अशा नाय ाच्या वृत्ती आ ि प्रवृत्तीचे मनोवेध वास्तव दर्शन या थासं ्रहात आढळते. मा ासाच्या मनाला ला ालेली टो ाची आसक्ती हे या थेचे महत्वाचे वैशिष्टय आहे.[३]

"अं ारमाती" या थासं ्रहातील अने   था दुष ाळामुळे समाज जीवनाची दयनिय अवस्था शी निर्मा ा झाली आहे, हे सां ितलेले आहे. "तोड ी " थेत उसाच्या पि ाचं झालेल नु सान, " ोळसा" या थेत ऊस उत्पाद ांची रु ा हा ी सां ा ारी था आहे. "नवी हत्यार" या थेत शेत ऱ्यांची परिस्थिती आ ि त्याची मानसि ता यांचे ह्रदय द्राव चित्र ा व र्न ेलेले आहे.[४]

व्यं टेश माड ुळ रांच्या थांमध्ये प्रा ी, स्त्रीविषय जा ीवा यांच्या बरोबरच सामाजि , धार्मि व अंधश्रध्दात्म जा ीवा प्र ट झालेल्या दिसून येतात. असे त्यांच्या "वारी" या थासं ्रहातून सिध्द होते. यात अने जाती प्र ार आहेत त्या जातींमध्ये भांड ो, तंटे, हा ामारी, इ.सामाजि स्वरुपाचे प्रश्न तयार होतात.[५]

आदिवासी साहित्यात बि ार आदिवासी ले ा आचार्य भिसे यांनी ात ऱ्यांच्या दारिद्रयाचा व शोष ाच्या सत्य था लिहील्या आहेत. या था आदिवासी समाजाचे ह्रदय पिळऊन टा ारे असे चित्र ा ेलेले आहे.[६]

राजन ान यांच्या थांमध्ये मुस्लिम समाजाचे चित्र ा ेलेले आहे "बुबू" ही था तला मिळालेल्या स्त्रीची हा ी आहे. "हलाल" या थेत तला नंतरच्या हालच्या

सं ल्पनेशी संबधित आहे. त्यांच्या दीन, नां ी , मन्नत, सवाल, इद, मुरीद, अलमा, इ. था लिहून मुस्लिम समाजाच्या अन्याय अत्याचारांचे चित्र स्पष्ट ेलेले आहे.[७]

आजची ग्रामी ा था ही ृषीजीवनाचे चित्र ा र ारी नाही, तर ती था बदलत्या ग्रामी ा समाज जीवन मुल्यांचा वेध घेते. स्वातंत्र्यानंतरच्या ाल ंडात ग्रामी ा समाज जीवनाची स्थिती शी बदलली यांचे चित्र ा आजच्या जा ाती ी र ाच्या ाळात ग्रामी ा समाज जीवनाचे आि ा शेत ऱ्यांचे प्रश्न से ंभीर बनले, याची उ ल ेली आहे. तसेच १९८० नंतरच्या ाल ंडात भू ंप दहशतवाद इ. प्रश्नांवर देि ाल प्र ाश टा ला आहे. [८]

ग्रामी ा भा ातील ष्ट री व ाम री, स्त्री पुरुष आि ा ुटुंब यांचे जीवन "ुड" या थेंत सा ार ेलेले आहे. या थेत मोल मजूरी रुन पोट भर ारे "रामा" आि ा "ुंता" या जोडप्याचा दारिद्रीप ा आि ा त्यामुळे हो ाऱ्या त्यांच्या हालअपेष्टा यांचे चित्र ा सा ार ेलेले आहे. दुष ाळामुळे त्यांना रोज ार मिळत नाही. जीवनाचे हाल से होतात, अश्या दयनीय परिस्थितीचे जीवन या था सं ग्रहात मांडलेले आहे. हा था सं ग्रह वास्तवाची जा ीव रुन दे ारा आहे.[९]

अस्तित्ववादी था या थेतील सौदर्य, अदभूत ल्पना, ातजीवनातील आठव ी, शो िं वा भविष्याचा ध्यास असे मान्य रीत नाही. तर लैंि प्रेर ा व त्याविषयी व ान हे अस्तित्ववादी थेत आशयाची ारज म्ह ून येते. अशा था भड , विभत्स वाटतात. वाच ांच्या मनात चीड निर्मा ा र ाऱ्या आहेत.[१०]

१९९० नंतर ग्रामी ा साहित्यांत विधाय बदल झाले. १९९० नंतर जा ाती ी र ा, ाज ी र ा आि ा उदारी र ा यामुळे ज ात जे बदल झाले ते सर्व बदल ोडयांच्या उंबरठयातून आत आले. या सर्व बदलांमूळे ोडयात हो ारा विनाश ग्रामी ा था ारांनी थेतून आि ा ग्रामी ा साहित्यातून चित्रीत र याचा प्रयत्न ेलेला आहे.[११]

१९४५ च्या ाल ंडात ं ाधर ाड ीळ, अरविंद ो ाले, पु.भा. भावे, व्यं टेश माड ुडळ र यांचे थाले ानाने मराठी थेला वे ाळे वळ ा दिले. यांच्या थांमध्ये मानवी व्यवहारामध्ये व्यक्ती - व्यक्तींची परस्परांना िं वा त्या परिस्थितीला भावनात्म प्रती ्रिया झाली पाहीजे हा उद्देश होता. या सर्व था ारांच्या थांतुन ौटूंबि जा ीव जा ावतात.[१२]

वामन जाधव यांचे "अंधार", "आ ्रोश", "न ात्र" असे तीन था सं ग्रह प्रसिध्द झालेले आहे. "आ ्रोश" या था सं ग्रहात महिला आर ा ामूळे महिला सत्तेत आल्या. परंतू ाऱ्या

अर्थाने त्यांना सत्ता उपभो ाता आली नाही. त्यांची हो ाारी घुसमट, वेदना या थासं्रहात शब्दबध्द ेलेले आहे. वामन जाधवांनी विधवा स्त्रियांचे जीवन, त्यांचे हो ाारे शोष ा हे थासं्रहातून ेंद्रस्थानी आहे असे जा ावते.[(१३)]

मराठी था व दलित था यांच्या जीवनदृष्टीत ाुप मोठे अंतर आहे. मराठी थेची जीवन दृष्टी हिंदुत्ववादी आहे. तर दलीत थेची जीवनदृष्टी बुध्द, आंबेड रवादी आहे. मराठी था रंजनवादी आहे, तर दलित थेला रंज ता मान्य नाही. म्ह ाून दलित था वाच ाला वास्तववादी ओळ ा रुन दे ाारी आहे.[(१४)]

श्री बाबाराव मुसळे यांचा "ना ार भोजन" हा था सं्रह अस्सल ्रामी ा जीवन सा ार ाारा आहे. या था सं्रहातील थांतून आलेले ्रामी ा बोली भाषा वा ्प्रचार, म्ह ाी आ ाि आवश्य त्या प्रसं ाी त्यातील शब्द त्या थेला सजीव र ाारी वाटतात. संघर्ष हा त्यांच्या थेचा आत्मा आहे.[(१५)]

जी. ए. ुल र्ाी यांचा दृष्टांत थांवरील ले ाात सरदेशमू ाांनी पास्तरना च्या लघूलिपीच्या तत्वांचा निर्देश ेलेला आहे. त्यांच्या दृष्टांत थांमध्ये व्यक्ती ात जीवनमान हे भं ाूर आहे आ ाि ए ंदर जीवन अमर्याद व शाश्वत आहे, असे म्हटले आहे. त्यांच्या या मतात सत्यता वाटते. [(१६)]

मोनी ा ाजेंद्र ाड र यांनी मराठी था ले ान १९९५ पासून सूरु ेले. त्यांच्या थाले ानात ए स्वतंत्र दृष्टी ठेवून था ले ान रतात. त्यांनी "भूप" आ ाि "आर्त" असे दोन दमदार थासं्रह लिहून ूटूंब विवाहसं ाया, नातेसंबंध, स्त्रीयांचे शोष ा, त्यांचे दु: ा, दैना, इ. विषयावर प्र ाश टा ला आहे. [(१७)]

विनोदी था आ ाि ंभीर था या दोंघीचे था म्ह ाून वे ाळे ार्य सां ात असतांना सां ातात ि, "दोन्हीही था प्रथम म्ह ाून श्रेष्ठ असल्या पाहिजेत" श्रेष्ठ था आप ाास अंर्तमु ा रते. ती आपल्या अनुभवांच्या था मोठया रते. जीवन अनुभव देते, ती आप ाांस ि ती अस्वस्थ रते, उंचावर नेते, हेच ार्य विनोदी थेने दे ि ाल ेले पाहीजे. [(१८)]

१९८० नंतरची था ही ्रामी ा जीवनातील वातावर ा तेथील परिसर आ ाि मा ासांचे चित्र ा ेलेले आहे. सुरवातीच्या ाल ाडात निस्र ा चित्र ााला महत्व होते. परंतू १९८०

नंतर त्याला गौ ा स्थान प्राप्त झाले. या ाळात था ारांनी शृं ारा पे ाा वास्तवातील जीवनाला अधि महत्व दिलेले आहे.[१९]

था ही मा ासाला त्याच्या निव्वळ रंजन र यासाठी सां ितली जाते त्याचप्रमा ो धर्मप्रसार आ ि राज ीय ार्य र्ते नितीबोधासाठी आ ि प्रचारासाठी थेचा उपयो ा ेला जातो. मानवी स्वभाव व जीवन यांचा मा ाोवा घे यासाठी तत्वज्ञानी थेचा आधार घेतात. [२०]

जी.ए. ुल र्ी यांच्या था ले ानाबाबत जुनी पंरपंरा मोडून आपली स्वत:ची वे ाळी वाट ाढ याची त्यांची मानसि ता दिसून येते. यासाठी सुरवातीच्या ाळापासून आजपर्यत था या प्र ाराला जी विविध वळ ो आहेत, ती समर्थप ो पेल याची ता द त्यांच्या थामध्ये आहे. [२१]

रा.र. बोराडे, शं र पाटील, नाना पाटील, ना ानाथ ोत्तापल्ले, प्रतिमा ई ाोले, सदानंद देशमु ा, इ था ारांनी ाामी ा जीवनावर प्र ाश टा लेला आहे. ाामी ा जीवनातला मा ाूस ो ात्या सं टांना सामोरे जातो, त्यांचे शोष ा से ेले जाते. याचे चित्र ा या सर्व था ारांनी ेलेली आहे. [२२]

आदिवासी समाजात इतर जातीसार ोच संस् ार ेले जातात. त्यांच्यातील स ा, उत्सव, रिती, रिवाज, इ. पध्दती त्यांच्या था साहित्यातून दिसून येते. "जं ाली हिरनी" या थेतून त्यांच्यातील ल नाची पध्दत शी वे ाळी आहे, याचे व र्ान ेलेले आहे.[२३]

१९९० मध्ये सु न्या आ ााशी, पं ज ुहळ र, संजीव लाट र, यांनी आपल्या थांमधून, महान ारीय जिवनाचे वास्तववादी चित्र ा ेलेले आहे. सं ा ा ामूळे, मुक्त अर्थव्यवस्थेमुळे, चैनविलासी ,जीवन ज ाल्यामुळे, विविध प्रसार माध्यमांमुळे मा ाूस सा सु ाासिन झाला आहे. असे सामाजि दर्शन या था ारांनी मांडलेले आहे.[२४]

साने ाुरुजी यांच्या थातून दु: ाचे आ ि रु ोचे स्वरुप स्पष्ट होतांना दिसते. साने ाुरुजींची सर्वात आवडती रु ा रसाची था म्ह ाजे "सोनसा ाळी" या थेत सोनसा ाळीला तिची आई उपाशी ठेवते, शोष ा रते, त्रा ाा रते, शेवटी तिला मारुन बा ोत पुरुन टा ते, एवढे हृदयद्राव चित्र ा या थेत स्पष्ट ेलेले आहे.[२५]

मराठी लघू थेच्या ोत्रात वामन चोरघडे, अरविंद ाो ाले, ं ााधर ााड ाीळ आ ि पु.बा. भावे यांनी आपल्या ाळात लघू थेचे ए वे ाळे स्वरुप प्राप्त रुन दिले. प्रत्ये ांची ले ान

शैली ही स्वतंत्र होती. त्यांच्या ले नशैलींचा ठसांनी तरु ांना भारुन टा ले. वामन चोरघडे, अरविंद ो ाले यांनी ौटुंबी था लिहिल्या आहे . तर ं ाधर ाड ीळ यांनी मानवी वि ृतीचे चित्र ा लेले आहे. [२६]

श्री. ना. ह. आपटे यांच्या थेचे स्वरुप त्यांच्या सामाजि ादंबऱ्यांपे ा त्यांच्या संसार थानांच जास्त जवळचे आहे. त्यांच्या थातून ो तीही समस्या चित्रीत ेलेली नाही. ए ादा स्फुट प्रसं ांचे चित्र ा त्यांच्या थेतून आढळून येते. "सं ादोष" या थेत ारती बाय ांचे जीवन ज ू पाह ारी चांद यांची व्यक्तीरे ा रे ाटली आहे. [२७]

"ए ात्म परि ाम" हे लघु थेचे हृदय रहस्य आहे, याचा विचार र ो महत्वाचे आहे. १८३२ साली SATURDAY COVRIER या मासि ातून METZEGERSTEIN या नावाची था प्रसिध्द इ. झाल्यावर ए ात्म परि ामांचे तंत्र प्रथम उपयो ात आ ले तेथून लघू थेचा उदय झाला आहे. [२८]

ग्रामी ा भा ात दुष ाळामुळे लो ांचे से हाल होतात हे "रक्त आि ा पाऊस" या थेतून शेत री जीवन रे ाटले आहे. तर पाऊस आल्यावर शेत री सा आनंदीत होतो, याचे चित्र ा "राजधानी" या थेतून स्पष्ट होते. तसेच त्यांनी वारसा, ुंता, दार, यांसार या थांतून ग्रामी ा जीवनाचे विदार स्वरुप स्पष्ट ेलेले आहे.[२९]

वसुंधरा यांनी तपश्चर्या या थेतून ए त्र ूटूबांत राह ारी मा ासे मनाने ि ती दूर असतात, याचे चित्र स्पष्ट होते तसे या थेत त्यांनी निपूत्रि पार्वतीने ुटुंबासाठी सासु डुन वचन घेऊन आपल्या भावनांचा ोंडमारा सा झाला आहे हे व र्ान ेलेले आहे. "स्त्री", "ब ासुर" या थातून विधवा स्त्रीयांचे चित्र ा रे ाटले आहे.[३०]

उद्दीष्टे

१) राजन ाान यांच्या समग्र साहित्याचा अभ्यास र ो.

२) राजन ाान यांच्या संग्रहातील मुसलमानांचे धार्मि जीवन, समाजजीवन, श्रध्दा- अंधश्रध्दा, लो परंपरा यांचा अभ्यास र ो.

३) राजन ाान यांच्या था संग्रहातील ोडयातील लो ांचे लो जीवन आर्थि प्रश्न, श्रध्दा, परंपरा, रिती - रिवाज यांचा अभ्यास र ो.

४) राजन ाान यांच्या था संग्रहातील स्त्रीवादी जीवन, प्रश्न, व्यथा वेदना यांचा अभ्यास र ो.

५) ग्रामी ा स्त्री व मुस्लिम स्त्री यांच्यातील भेद.

६) राजन ाान यांच्या था संग्रहातील वाङमयीन वैशिष्टये, भाषाशैली थान , निवेदन पध्दती, व्यक्ती चित्र ो, म्ह ी, वा ्प्रचार संघर्ष इ. घटनांचा अभ्यास र ो.

संशोधन पध्दती

1) शैली विज्ञान पध्दती :-

या संशोधन पध्दतीत ले न शैलीचा अभ्यास ेला जातो. त्यातील पात्र परिचय, थेतील थान , भाषा, सौदर्य, म्ह ी, वाक्यप्रचार, प्रति , प्रतिमा, बोली भाषा, निसर् व न, वेशभूषा, जातीय संघर्ष दारिद्रय, इ. चा अभ्यास ेला जातो. म्ह ून येथे ले ांची ले न शैली शी आहे हे स्पष्ट होते.

2) चरित्रात्म पध्दती :-

राजन ान यांच्या था संग्रहातील थातून आलेल्या पात्रांचा परिचय त्यांचे जीवन, संघर्ष आ ि शेवटी जीवनाला मिळालेली लाट ी इ.घट ांचा अभ्यास ेला जाईल.

3) भाषाशास्त्रीय पध्दती :-

साहित्यात ये ारे प्रत्ये परिसरातील, विभा ातील बोली भाषा, मायदेशी बोली प्रादेशी भाषा इ. चा भाषा शास्त्रीय दृष्टी ोनातून अभ्यास ेला जा ार आहे.

4) ऐतिहासि पध्दती :-

या पध्दतीत इतिहास घडलेल्या घटनांचा मा ोवा घेतला जातो. त्यात हस्तलि ीत पत्र, नोंदी शिलाले , ताम्रपट, चरित्र, स्व थन, इ. अभ्यास रुन साहित्याशी संबंधीत ज्ञानशास्त्रीय शां ाचे संशोधन ेले जाते.

5) मानसशास्त्रीय पध्दती :-

या संशोधन पध्दतीत साहित्यातील मानवी मनाचा शोध घेतला जातो. त्यांच्या बुध्दी व भावनेचा, संघर्षाचा अभ्यास ेला जातो.

6) समाजशास्त्रीय पध्दती :-

या संशोधन पध्दतीत थेतील लो ांचे लो जीवन, त्याच्या परंपरा श्रध्दा, अंधश्रध्दा, स - उत्सव, जातीव्यवस्था, स्त्री जीवन, दुः - दारिद्रय इ.चा अभ्यास ेला जा ार आहे. तेथील समाजरचना शी आहे, याचेही व न ेले ज ार आहे.

प्र र ा पहिले

राजन ाान यांचे वाङमयीन व्यक्तीत्व आ ि ा   तृत्व

राजन ाान यांनी आपल्या थाले ानात था, ादंबरी,ललित निबंध या साहित्य प्र ाराचा अभ्यास रुन त्यांनी सं यात्म व ु ाात्म दृष्टीने मराठी साहित्याला फार मोठे यो ादान दिलेले आहे. त्यांच्या साहित्यात मुस्लिम जीवन व ्रामी ा भा ातील मुस्लिम समाज, मुस्लिम स्त्री, त्यांचे लो जीवन, आर्थि प्रश्न, श्रध्दा परंपरा, रिती रीवाज, राज ीय, सामाजि , ऐतिहासि , सांस् ृती , आर्थि व शै ा ि ा   ेत्रातील मुस्लिम समाजाचे स्थान यांच्यावर सुरवातीच्या ाळात त्यांचे साहित्य ्रामी ा वाटते. त्यावरुन ते ्रामी ा था ार ठरतात. तसेच ाही था या शहरी भा ाांचे प ा व ानि असल्याने ते ना ार था ार म्ह ाून ओळ ाले जातात.

राजन ाान यांचा जन्म भाम ााव ता ा मालवाडी येथे ए ा मध्यमव ाीय मुस्लिम घरात झाला. त्याचे वडील सर ारी ाात्यात नो रीला होते . त्यांनी १९८३-८४ ला आपल्या थाले ानाला सुरुवात ेली. वडीलांची नो री बदलीची असल्याने त्यांना वे ावे ाळ्या ाावांना भट ंती ारावी ला ाली. त्यामुळे दर दोन वर्षानी त्यांना वे ाळी शाळा, वे ाळे ााव व त्या ाावातील वे ावे ाळे अनुभव व तेथील वे ावे ाळे समाज जीवन त्यांना अनुभवायाला मिळाले. त्या अनुभवातूनच त्यांचे साहित्य निर्मा ा झाले. सहयाद्रीच्या दऱ्या ाोऱ्यातुन ते फिरतांना भटक्या विमुक्त ठा र आदिवासींच जीवन त्यांनी जवळून अनुभवले. त्यातुनच "ह्यात" सार या था आ ि ा "भा ाी" सार या व्यक्तीरे ााचे चित्र ा त्यांनी आपल्या थेत ेले आहे.

राजन ाान यांचे व्यक्तीमत्व म्ह ाजे साधी राह ाी व उच्चविचार सर ाी असे आहे. आ ि ा त्यातूनच त्यांच्या साहित्यात सामान्य मा ासाचे, मध्यमव ाीय मा ासांचे व्यक्ती चित्र ा आलेले आहे. ेवळ शरीरावरुन मा ासाचे व्यक्तीमत्व ळत नाही तर त्याच्या वा ा यातुन त्याच्या आचार विचारातुन व्यक्तीमत्व सा ार होत असते. साहित्यात आपल्या भोवती घडलेल्या घटनांचे प्रतिबींब उमटलेले असते. यावरुनच ले ा ांचे व्यक्तीमत्व त्यांच्या साहित्यातून आपल्याला ळत असते. जसा समाज तसे साहित्य आ ि ा जसा ले ा तशी त्याची शैली व या शैलीतूनच आपल्याला ले ा ाचे व्यक्तीमत्व सा ार झालेले दिसते.

राजन ाान सवेंदनशील व्यक्ती आहे. ते सदैव ाही ना ाही शोध याचा प्रयत्न रत असतात. त्यांच्या व्यक्तीमत्वाचा विचार ेला असता ते सभ्य, आि ा सरळ स्वभावाचे व्यक्ती आहे. प्रेम, विश्वास, प्रतिभा आि ा विद्वत्ता यामुळे त्यांचे व्यक्तीमत्व ुलून दिसते, व साहित्याला ते उंच शि ारावर नेऊन पोहचवते.

राजन ाान यांचे ाास वैशिष्टय म्ह ाजे त्यांचा मनमिळवू स्वभाव. त्यांचा सहज स्वभाव व स्पष्ट वक्ता असल्याने ते व्यक्तींवर आपला प्रभाव टा ातात व त्यामुळे व्यक्ती जोड याचे ाम ते सहजतेने रतात. सत्यप्रिय आि ा स्पष्ट वक्ता हे ु ा त्यांच्या अं ाी असल्याने ते म्ह ातात, "मी ए दा बोलून ेल्यावर लो मला दुसऱ्यांदा बोलवत नाहीत. ार ा मी स्पष्ट बोलतो आि ा ारं बोल यात चू नाही, असे उच ााव (बेळ ााव) येथे भरलेल्या साहित्य संमेलनात जाहिरप ाे राजन ाान यांनी आपले मत व्यक्त ेलेले आहे.

राजन ाान यांनी शेत री, लघूउदयो ाात मजुर, रं ाारी प्राथमि माध्यमि व महाविद्यालयात शि ा , प्राध्याप म्ह ून ाम ेले. त्याचप्रमा ाे त्यांनी दैनि , पाि ा , वार्षि अशा वे ावे ाळ्या नियत ाली ांचे संपाद व सल्ला ाार म्ह ूनही ाम ेलेले आहे. आता ाही संस्थामध्ये प्र ाश संपाद म्ह ूनही त्यांनी ार्य ेले. हे सर्व रतांना समाजातून जे ाही अनुभव त्यांना आले ते त्यांनी आपल्या थासं ग्रहातून सा ार ेलेले आहेत. त्यांनी मराठी साहित्यात लि ाा ा ेले असुन अजुनही ते लि ाा ा रीत आहे .

अशा प्र ारे ाान यांचा जीवना डे बघ याचा मानवतावादी दृष्टी ाेन हाच त्यांच्या प्रेमळ व्यक्तीमत्वाचे रहस्य आहे. प्रत्ये व्यक्तीच्या जीवनात अजात शत्रू हे असतातचं. त्यामुळे ये ाारे सं ट आि ा संघर्ष याला त्यांनी जीवनात ांबीरप ाे तोंड दिले. त्यामूळे त्यांचे साहित्य मराठी साहित्यात यो ादान ठरलेले आहे.

प्र र ा दुसरे

राजन ाान यांच्या थातील सामाजि जिवनाचे स्वरुप

राजन ाान यांचे वास्तव्य आज विद्येचे माहेरघर असलेल्या पु यात असले तरी त्यांच्या था या ्रामी ा भा ाातील उपेि ात, शेत री स्त्री पुरुष यांच्या सामाजी जीवनातील जीवनानुभव मांड याचा आहे. वास्तव समाज जीवनाचे व िन हाच ऱ्या अर्थाने त्यांच्या थेचा विषय आहे. त्यांची था ही ्रामी ा थे बरोबर मध्यमव ीिय समाज जीवनाचे व िन रते. त्यामूळे त्यांच्या था या ्रामी ा समाज जीवन ि वा शहरी समाज जीवन (ना ारी) अशा ए ा बंधनात बांधता येत नाही.

राजन ाान यांचे ए ू ा पंधरा थासं्रह आहेत. त्यात हिलाल, स , बाई जात, नात्याच निर्भिड अर य, पांढ-या ज ाातला अंधार, ाठी ाठी जीव, संध्यासार, अंसच चालु आहे. एदेनाच्या बा ोतला सर्प, जन्म जंजाळ, जीन ाानी, तत्रैव, बीजधार ाा, ि बहूना, जिरायत, मनसुबा. इ.

मुस्लिम समाजातील रुढी परंपरा, निर ारता, बे ारी, भू , अंधश्रध्दा, ारीबी यांचे वास्तव, ह्रदय द्राव चित्र ा ाान यांच्या थेतून दिसते. मात्र हे रीत असतांना मुस्लिम समाजात असलेले अज्ञान आि ा दारिद्रय सर्वांमध्येच असल्याचे दिसते. त्या समाजातील भौति प्रश्नांच्या मुळाशी जाऊन ाान यांनी त्या समाजातील धार्मि तेमूळे व पारंपारी तेमुळे अने ज ा बळी पडतात. आजही मुस्लिम समाजात फारसे आशादायी चित्र दिसत नाही. राजन ाान हे स्वत: परिवर्तनवादी असल्याने त्यांचा मा ासासाठी असलेला ळवळा त्यांच्या मते समाजाने बदलले पाहिजे तरच समाज टि े ल असा संदेश ाान आपल्या थेतून समाजाला देतात.

"बाईजात" या था सं्रहात मुलांसाठी त्यांना ाही तरी ाायला मिळव यासाठी धडपड र ाारी " ाोदा" व तिच्यावर छाव ाीतील मुलांनी आ ालेला ह्रदयद्राव प्रसं ा व त्यामुळे हादरुन ोलेली ाोदा अवाढव्य पर्वता ााली दडपली जाते. याचे समाजात घडत असलेले बलात ाराचे वास्तव व िन ाान यांनी "यह भुमी माँ है" या थेत े ली आहे.

इतर सामाजि प्रश्नांबरोबर ्रामी ा व मध्यमव ीिय स्त्रीयांचे प्रश्न त्यांच्या समस्या त्यांच्या डे पुरुष प्रधान संस् ृतीचा बध याचा दृष्टी ोन याला ाान यांनी आपल्या थेतून वाचा फोडली आहे.

ाान यांच्या थासंग्रहातून समाजातील अंधश्रध्दा प्र र्षाने जा ावते. आजही समाजात व त्यातल्या त्यात मुस्लिम समाजात अंधश्रध्दा प्र र्षाने जा ावते, त्यात सुधार ाा व्हायला पाहिजे, समाजात बदल व्हायला पाहिजे असे त्यांना वाटते.

ाान यांच्या प्रत्ये थेतील थान व व्यक्तीरे ाा यांच्या वा ा ु ीतुन ही जा ीव प्र र्षाने अभिव्यक्त होतांना दिसते. राजन ाान यांच्या मराठी थेत त्याचे व ा्न आलेले असले, तरी ाान त्याला अपवाद आहेत. ग्रामी ा भा ाातील मुस्लिम समाजावर आजही अंधश्रध्देचा प ाडा आहे. याचे व ा्न त्यांच्या थासंग्रहामधील थांमधून जा ावते.

थोडक्यात मुस्लिम समाजातील अंधश्रध्देने ग्रस्त असलेल्या व्यक्तीरे ाा ाान यांच्या थेत दिसतात. "मन्नत" मधील चाची आपल्या दोन्ही मुली रजीया व सुरैय्या यांच्या ल नासाठी वली, पिर, बाबा, द ााह यांना मन्नत मा ाते व त्या पू ा र यासाठी बराच पैसा ार्च रते. त्यासाठी ती बाबांच्या नावाचे तावीज, ांडेदोरे, नाडे बांधते. प ा ाहीच उपयो ा होत नाही मुलींचे वय वाढते आ ा वयाच्या व शरीराच्या ारजेमूळे सुरैय्या ए दिवस शरीफला घेऊनच ाायब होते. व रजीयाला तर या अंधश्रध्देमूळे वेड ला ा याची वेळ येते.

"आलमा"या थेतील आलमा चिंधी फ ीराच्या नादी ला ाते, त्यामुळे तिला आपल्या तरु ा मुलाला ामव याची वेळ येते आ ा शेवटी तिला वेड ला ाते. "सवाल" या थेतील मास्तर आपल्या आजारी मुलाच्या औषधासाठी दिलेले पैसे अंधश्रध्दे मूळे फ ीराने लावलेल्या सवालासाठी ार्च रतो. ार ा सवालपू ा े ला नाही तर फ ीर त्यांच्या जीवाला इजा रेल आ ा त्याचे पाप ाावाला ला ाेल या भीतीमुळे जमात व मास्तर त्याला पैसे देतात. आ ा वेळेवर औषधोपचार न झाल्याने मुलाला प्रा ा ामवावे ला ातात.

ृषी समाजाचे दर्शन घडवि ाारा "जिरायत" हा था संग्रह यात त्यांनी ृषीसंस् ृतीचे वास्तव व ा्न े लेले आहे. त्यात, दुष् ाळ, पा ाी, पुर्नवसन आ ा त्यातून निर्मा ा हो ाारे प्रश्न समस्या व त्यातुनच शेत ऱ्यांच्या मनात निर्मा ा हो ाारी न ारात्म भावना यांचे व ा्न ाान आपल्या थेतून रतात.

राजन ाान यांनी समाजातील विविध समस्यांवर, प्रश्नांवर था लिहिल्या आहेत. व मराठी थेच्या ाा रुंदावल्या व त्यामुळे मराठी साहित्यात राजन ान यांचे यो ादान निश्चितच वा ाा ा याजो ा आहे.

प्र र ा तिसरे

राजन ाान यांच्या   थासंग्रहातील ग्रामी ा   था

 था हा ए   ादय वाङमय प्र ार आहे. थेतील अनुभव ए ाादी घटना, प्रसं ा, घात, ृती, यांच्या सहाय्याने उभा राहतो. लघुत्व हे थेचे वैशिष्टय आहे. आशय आ ि अभिव्यक्तीच्या दृष्टीने था हा प्र ार संपन्न आहे. थान , व्यक्ती चित्र ा, वातावर ा निर्मीती, भाषाशैली संवाद संघर्ष, निवेदन इ.घटनांमुळे था तयार होते.

१९८० नंतर ग्रामी ा साहित्यांची निर्मीती वाढली असून नव्याने लिह ाारे तरु ा आपल्या परिसराला,आपल्या ाावातला , ुटुंबातील मा ासांच्या व्यथा- वेदना, विविध समस्या आ ि ज ा यासाठी त्याना घ्याव्या ला ा ा-या संघर्षाचे चित्र ा आपल्या ले ाातुन   रत आहेत.

राजन ाान यांनी १९८३-८४ ला आपल्या थाले ानाला सुरवात े ली. त्यांच्या वडीलांची नो री बदलीची असल्याने त्यांनी बऱ्याच ठि ा ाी ग्रामी ा व शहरी जीवनानुभव घेतले व तेच आपल्या थाले ानातून सा ार े ले. सहयाद्रीच्या दऱ्या- ोऱ्यातुन फिरतांना भटक्या विमूक्त ठा र आदीवासींच जीवन त्यांनी जवळून अनुभवले. त्यातून "ह्यात" सार या था व "भा ाी" साार या व्यक्ती रे ाांचे चित्र ा त्यांना ग्रामी ा थेत े लेले आहे.

"पिवळट लु ाडं मळ ट पिशवी" या थेतील नजमाला सर्व सोडून नवऱ्याच्या पैश्यांच्या हव्यासापोटी स्वताला अरबांना वि ून घ्यावे ला ाते. ति डेच तिला आपला प्रा ा ामवावा ला ाते. "बुबू" या थेत नवऱ्याने तला   दिल्यानंतर नातेवाई प ा तिचा अवहेर   रतात. व ती इतरांच्या साहयाने ांबीरप ाे उभी राहते व समर्थप ाे आपले जीवन ज ाते. नंतर तला   दिलेल्या स्त्रीयांमध्ये हालीम जैतून यांच्या था थोडयाफार फर ाने व्यक्त झालेल्या आहेत. त्याच प्रमा ाे राजन ाान यांनी "हुंडा", "वंशाला दिवा", "बलात ार", इ. समस्यांना े द्रस्थानी ठेवून अने   था लिहिलेल्या आहेत. ृषीजीवनाचे दर्शन घडवि ाारा "जिरायत" हा था संग्रह ग्रामी ा संस् ृतीचे वास्तव व ार्न   र ाारा आहे. यात दुष् ाळ, पा ाी ,पूर्नवसन आ ि त्यातून निर्मा ा हो ाारे प्रश्न समस्या व त्यातून ग्रामी ा शेत ऱ्यांच्या मनात निर्मा ा हो ाारी न ारात्म   भावना यांचे ग्रामी ा वाटतं व व ार्न े लेले आहे.

"एब" या थेत नियामत याच्यात मीप ा असतो, प ं मूल होत नाही म्ह ून "जुहेला" त्याच्या पत्नीला सासू डून हो ारा छळ सोसावा ला ातो. याचं ्रामी ा सामाजी वास्तव व िन राजन ान यांनी या थेत ेलेले आहे.

तिच थोडं वे ाळ वैशिष्टय या थेतील था नायि ा तिने जे भो ाले ते भो ून झाल्यावर तिला हळू हळू आलेला सुन्नप ा व त्यामुळे तीला ज ाचा व स्वत:चं भान हरपलेल. त्यामुळे ती बेभान न होता मूर्दाड झाली. समजाबददलची ए ंत ती थेत व्यक्त रते.

" ुन्हे ारांना ाही शि ा झाली तरी, त्या ायमच्या नसतील हं ामीच असतील. ु ाच्या इज्जतीचे मुडदे पाडावे, त्यांना फाशीची शि ा नाही त्यामूळे ते ुन्हे ार जास्तच निर्ढावून बाहेर पडतात."अशी ंत तिने या थेत व्यक्त ेली आहे.

राजन ान यांनी ले ानासाठी वे ावे ाळे विषय निवडले. ्रामी ा भा ातील मुस्लिम समाज त्यांचे धार्मि ार्य्र म, रुढी, परंपरा, अज्ञान, अंधश्रध्दा, इ.चे चित्र ा ते प्रभावीप े रतात. सुष्ट आि ा दृष्ट प्रवृत्तीतील संघर्ष चा ोरीबध्द थान व त्यामूळे थेतील व्यक्ती चित्र ा, ठरावी चा ोरीतील असल्याचे जा ावते. प ा त्यांच्यातील चां ूलप ा व्यक्त र ाऱ्या अने व्यक्तीरे ा त्यांच्या थेतून आलेल्या दिसतात.

ान यांच्या थेत मुस्लिम जीवन व त्यांच्यातल्या ेडयातील मुस्लिम समाज व मुस्लिम स्त्री, त्यांचे लो जीवन, आर्थि प्रश्न, श्रध्दा,परंपरा, रिती - रीवाज व राज ीय ,सामाजी , ऐतिहासी , सांस् ृती , आर्थि व शै ाि ेत्रातील मुस्लिम समाजाचे स्थान यांच्यावर सुरवातीच्या ाळातील त्यांच्या था या ्रामी ा वाटतात. म्ह ुन त्यांना ्रामी ा था ार म्ह ूनही संबोधले जाते.

प्र र ाचौथे

राजन ाान यांच्या थासंाग्रहातील स्त्री व्यक्तीरे ाा

राजन ाान यांनी आपल्या थासंग्रहातून स्त्रीयांच्या समस्या ेंद्रस्थानी ठेऊन स्त्री व्यक्तीमत्वाचे चित्र ा ेलेले आहे. स्त्रीला मन असतं, भावना असतात, ते व्यक्त र याचे स्वातंत्र्य तीला असतं. प ा यांचा विचार जीवनात धीच ेला जात नाही. स्त्री हा घट पुरुष प्रधान संस्ृतीच्या ओझ्या ााली सतत दाबलेला व दाबला ोलेला आहे. त्यामुळे फार पूर्वीपासूनच स्त्री ही समाजात, ुटुंबातप ा उपे ाीत राहिलेली आहे. यंत्रासार ो उत्पादनाचे साधन म्ह ाून तिचा उपयो ा ेला जातो. याचे दु: ा दाय चित्र ा ाान यांच्या थेत ेलेला आहे. ाामी ा अडा ाी स्त्रीचे दु: ा तर टो ाचेच आहे. पुरुषप्रधान संस्ृतीचा भू बळी ठरलेल्या या ाामी ा व मध्यमव ाीय स्त्रीया, त्यांच्या दु: ाासह व भावनेसह राजन ाान यांनी समर्थप ो आपल्या थेतून व ान ेलेल आहे. आज मात्र स्त्री स्वतंत्र होऊ पाहत आहे, प ा त्यासाठी तीला अने समस्यांना तोंड दयावे ला ात आहे.

<u>स्त्री व्यक्तीरे ाा :-</u>

१) "बुबू " :-

" स " या था संाग्रहातील बुबू ही तला मिळालेल्या बुबूची ाोष्ट आहे. या थेत नवऱ्याने तला दिल्यानंतर नातेवाई प ा तिचा अवहेलना रतात व ती इतरांच्या साहयाने ांबीरप ो उभी राहते व समर्थप ो आपले जीवन ज ाते नंतर तला दिलेला नवरा वीस वर्षानंतर परत येतो. त्यावेळी त्याला भरपावसात घराबाहेर ाढते या तिच्या बंड ाोर वृत्तीचे व ान यात ेलेले आहे.

ोली ि त्ये वर्षे बुबू च्या आयुष्याचा प्रत्ये दिवस ए ाच साच्यात ढ ल्याप्रमा ो उ ावतो आ ा मावळतांना दिसतो. तला दिल्यापासून ती ए टीच जीवन ज ात असते. त्या ए टेप ाामुळे तिच जीवन नियमीत आ ा संथप ो फिर ाऱ्या च ाप्रमा ो आहे. ते ए ाच लयित ठरावी प ो फीरत राहतं. एजाज तिचा पती तिच्या पे ाा वीसवर्षानी मोठा आहे. अशा घा ोरडयाशी तिच ल न होत. त्याच्या ल न र यासाठी बुबू चा हो ार - न ार विचारला जात नाही. तशी ु ााला ारजप ा वाटली नाही. एजाज ल नानंतर तिला फार त्रास देतो आ ा बुबू ते सहन रते, मरता येत नाही, म्ह ाून ज ात राहते.

प्र र ा पाचवे

राजन ाान यांच्या थासं ्रहातील वाङ्मयीन मुल्यमापन

भाषाशैली :-

ाान यांच्या थासं ्रहात थान आि ा व्यक्तीचित्र ा या नुसार भाषाशैली हा त्यांच्या ले ानाचा ु ा आहे. सहजता हा त्यांच्या थेचा फार मोठा महत्वाचा भा ा आहे.

ले ा ाने ात ाळात घेतलेले अनुभव भूत ाळातल्या स्मृती ि वा वर्तमानाच्या विविध प्र ारच्या इच्छा यांच्या सदंर्भात साहित्य निर्मिती रतांना त्याचे रुप बदलत जाते. आपल्या मनात जा ृत झालेल्या अशा अतृप्त इच्छांना साहित्यी वे ाळ्या रुपात सा ार रीत असतो. प्रतिभेच्या साहयाने अशा दडपलेल्या स्मृती, इच्छा ला ृतीत असतात. प्रतिभेचा विलास हा ल्पना शक्तीद्धारे व्यक्त होत असतो. अशा ले ानात राजन ाान यांची ा ाना ेली जाते.

थान :-

मा ासाच्या जिवनात घड ाा-या अने घटनांचे प्रतिबिंब आप ा साहित्यात उमटतांना बघतो. थान आपल्या सभोवतालच्या परिसरातून साहित्यांचे थान शोधत असतो. ज्या समाजात तो जन्म घेतो त्याचे चित्र ा तो साहित्यात रतो. राजन ाान आपल्या सभोवतालच्या परिसरातुन साहित्यांचे थान शोधतात. म्ह ुन ले ा ज्या समाजाचे प्रतिनिधीत्व रतो त्या समाजाचे थन तो रतो.

घटनाप्रसं ा -

स्वातंत्र्य मिळाल्यापासुन अने घटना घडल्या, बदल झाले, नवनिर्मिती झाली. त्याचा परि ाम साहित्यावर प ा झाला आि ा राजा ाान यांनीप ा आपल्या साहित्यातुन या घटनाप्रसं ााचे व ान ेलेले आहे.

म्ह ी व वा प्रचार -

नवी बाईल पाय ुनाची ठरली, ाली मुंडी न पातळ धुंडी, जलम दिला देवान, चोच दिली म्हनल्यावर चाराबी देतुयाच ी त्यो, हातभर जिमीन न वावरभर घर, आळशी ं ााराम.

अश्या प्र ारे राजन ाान यांच्या थेतील संवादातुन म्ह ी व वा प्रचारांचा वापर ेलेला दिसतो.

प्र र ा सहावे

समारोप

राजन ाान यांनी समाजातील विविध समस्यांवर, प्रश्नांवर   था लिहिल्या व मराठी थेच्या   ाा रुंदावल्या व त्यामुळे मराठी साहित्यात राजन ाान यांचे यो ादान निश्चितच वा ाा ा याजो ो आहे.

ाान यांनी ले ानासाठी वे ावे ाळे विषय निवडले. ्रामी ा भा ाातील मुस्लिम समाज त्यांचे धार्मि   ार्य ्म रुढी, परंपरा, अंधश्रध्दा स्त्रीयांचे प्रश्न इ. चित्र ा ते प्रभावीप ो रतात. सुष्ट आ ि ा दृष्ट प्रवृत्तीतील संघर्ष चा ोरीबध्द   थान   व त्यामूळे   थेतील व्यक्ती चित्र ो ठरावि   चा ोरीतील असल्याचे जा ावते. प ा त्यांच्यातील चां ाूलप ाा व्यक्त   र ाान्या अने व्यक्तीरे ाा त्यांच्या   थेतून आपल्याला दिसतात.

ाान यांच्या   था सं ्रहात   थान   आ ि ा व्यक्ती चित्र ा मुस्लिम समाजाचे जीवन व र्न   रतांना त्यांच्या बोली भाषेचा त्यात वापर   रतात. अने   जाती धर्माच्या दु: ाला त्यांनी आपल्या ले ा ाीतून वाचा फोडलेली आहे.सहजता हा त्यांच्या   थेचा फार मोठा भा ा आहे.

 था,   ादंबरी, ललीत ले ा अशा तीन वाङमय प्र ारात ाान यांनी लि ाा ा ेले. साहित्य संमेलनाचे अध्य ा म्ह ाून, त्यांनी उदघाट   म्ह ाून पद भुषविलेले आहे. वास्तव व र्न   रुन वास्तवाची जा ाीव   रुन दे याचे व आत्मभान मिळवून दे याचे   ाम साहित्यातून ेले जाते इ. त्यांनी पटवून दिले.   ार ा हा अनुभव त्यांनी स्वत: घेतलेला आहे.

त्यांचे वाङमयीन व्यक्तीत्व आ ि ा   तृत्व त्यातून त्यांच्या व्यक्तिमत्वाची व साहित्यी   जीवनाची जड ा-घड ा   शी होत ोली याविषयी सा ाितले आहे. त्यांच्या वडीलांची नो री बदलीची असल्याने वे ावे ाळ्या ठि ा ाी त्यांचे शि ा ा झाले. वाचन, निरि ा ा, चिंतन, अनुभूती आ ि ा परिश्रम ही ाान यांच्या जड ा-घड ाीची पंचसूत्रे आहे. वाचन   र ो ही त्यांच्या लहानप ाापासूनची सवय त्यामूळे ते साहित्य निर्मितीत त्यांचा फायदा झाला. ले ा   म्ह ाून त्यांचा पिंड तयार होत ोला आ ि ा ्रंथावर जीवापाड प्रेम   र ाारे ले ा   म्ह ाून ते ओळ ाले जाऊ ला ाले. ्रंथातील पुस्त ांचे वाचन ेल्याने त्यांचा जीवनप्रवास संस् ाराच्या वाटेवर होत ोला. व त्यातून त्यांच्या साहित्यांची निर्मिती झाली. अने   ले ा ांच्या   था   ादंबऱ्या यांचे वाचन   र ो ते निर्मा ा से झाले या विषयी चिंतन, मनन   र ो आ ि ा त्यातून प्रेर ाा घेऊन राजन ाान यांच्या व्यक्तीमत्वाची व साहित्यांची जड ा - घड ा झालेली दिसते.

साहित्याचा आढावा

१) डॉ. वा.प. ि डे - १९९४ वाङमयाचे अध्यापन पृ. १४८
२) डॉ. वासुदेव मुलाटे - २००२ साहित्य ्रामी ा आ ि ा दलित पृ. १०८.
३) देवीदास फुलारी - जाने/फेब्रु /मार्च २००८ सर्वधारा पृ. ४२.
४) डॉ. वासुदेव मुलाटे - २००५ ्रामी ा साहित्य चिंतन आ ि ा चर्चा पृ. २०४ .
५) डॉ . जितेंद्र ि ाासे - २०११ व्यं टेश माड ुळ रांचे वाङमयीन अनुबंध पृ.६३.
६) डॉ. श्रीपाल सबनीस - २००७ आदिवासी, मुस्लिम, ि ्रश्चन साहित्य मिमांसा पृ.६८.
७) डॉ. श्रीपाल सबनीस -२००७ आदिवासी, मुस्लिम, ि ्रश्चन साहित्य मिमांसा पृ.१५१
८) प्रा. प्रज्ञाना ेश लामतुरे - फेब्रुवारी २०११ आमची श्रीवा ी अं २ पृ. २.
९) डॉ. प्रभा र चौधरी - जुन ते सप्टेंबर २००४ आमची श्रीवा ी पृ. ३१. ३२ .
१०) अंजली सोम ा - १९९५ मराठी थेची स्थिती ाती पृ. २३२, २३३.
११) डॉ. वंदना महाजन - नव्वदोत्तर ्रामी ा साहित्य आ ि ा
समाज शोध निबंध राष्ट्रीय स्तर .
१२) प्रा. वसंत आबाजी डहा - २००१, स्वातंत्र्योत्तर वाङमयीन प्रवाह,
यशवंतराव चव्हा ा मुक्त पृ ४६.
१३) प्रा. दादासाहेब ोळी - २०११, अ ारवैदर्भी दिवाळी विशेष अं पृ. १६८.
१४) डॉ. सु देव ढा े - २००२, बाबुराव बा ुल व्यक्ती आ ि ा वाङमय पृ ३२.
१५) श्री. मोतीराम मुळावर र - २०१० अ ारवैदर्भी वर्ष २७ अे ४ प.५१.
१६) प्रा.रा. ा.जाधव-(जुलै/ऑ ा/सप्टे)१९९९,महाराष्ट्र साहित्यपत्रि ा,ॅ.२९० पृ.२१
१७) शव तूपे - आक्टोबर २०१० अ ार ााथा वर्ष १ अे ३ पृ २२ .
१८) आनंद यादव - १९९३ ्रामी ा साहित्य स्वरुप आ ि ा समस्या पृ ११२ .
१९) डॉ. मनोहर सुरवाडे - २०१० /१९८० नतरची ्रामी ा था पृ २९५.
२०) डॉ. सुधा जोशी - २००० था सं ल्पना आ ि ा सम या पृ १० .
२१) प्रा. वसंत डहा े - मे/जुन१९९२ प्रतिष्ठान पृ ५८ .
२२) डॉ. सौ. सुलभा ार्चे - सप्टेंबर २०११ अ ारवैदर्भी वर्ष ८ अं २ प ६८.
२३) डॉ. अनिता जाधव - २०११ प्लॅटिनम त्रेमासि (राष्ट्रीय) पृ १८८.
२४) डॉ. जितेंद्र ि ाासे - २०११ शब्दाई त्रैमासि पृ २७.
२५) डॉ. अनिल ाोडबोले - १९९६ साने ाुरुजी जीवन साहित्य आ ि ा विचार पृ १२५.
२६) े.वामन चोरघडे - स्मृती ्रंथ समिती, १९९६ पृ ३४.
२७) डॉ. सौदामिनी चौधरी - २००८ ना.ह .आपटे व्यक्ती आ ि ा वाङमय पृ १५३.
२८) म.द. हात ं ाले र - १९८६ मराठी था : रुप आ ि ा परिसर पृ ४ .
२९) वासुदेव मुळाटे - १९९६ ्रामी ा साहित्य चळवळ आ ि ा आम्ही पृ ४.
३०) डॉ. सजीव ुमार पांचाळ - २०११ आमची श्रीवा ी वर्ष १८ अं ३ पृ ४.

संदर्भ ्रंथ सुची

१) ांडे र भा. - (१९८८) साहित्य विचार -पु ो अनमोल प्र ाशन .

२) रन ाळ रा. -(२००३) मराठी साहित्य ठाव आ ि उठाव ना ापूर,श्वेता प्र ाशन.

३) ाड ीळ ा.- (१९६०) ाड आ ि पा ी -मुंबई, पॉप्युलर प्र ाशन.

४) ुल ी्र दा.वि.-(१९७५) मराठी था, स्वरुप आ ि आस्वाद प्र ाश वि.प. महाजन .

५) ांडे र भा.- (१९७८) अभिनव साहित्यशास्त्र -पु ो अनमोल .

६) अदवंत म.ना.- (१९७०) मराठीतील ाही था ार - पु ो अनमोल .

७) ाड ीळ (१९६२)- साहित्यांचे मानदंड- मुंबई , पॉप्युलर प्र ाशन.

८) ोत्तापल्ले डॉ. ना. - (१९८५) ्रामी ा साहित्य स्वरुप आ ि शोध -पु ो मेहता पब्लि ेशन हाऊस.

९)चावरे रा. ो.- (२०००) मराठी था प्रवृत्ती आ ि प्रवाह -अमरावती मराठी ा ा साहित्य प्र ल्प.

१०)ठा ूर डॉ. - (१९९९) साहित्य समी ा आ ि संवाद - पु ो दिप राज प्र ाश.

११) जोशी सु.- (२०००) था सं ल्पना आ ा समी ा - मुंबई मौजे प्र ाशन.

१२) देशपांडे अ.ना. - (१९५४) आधुनी मराठी वाङमयाचा इतिहास -पु ो व्हीनस प्र ाशन.

१३) नल ो च. - (२००९) ्रामी ा वाङमयाचा इतिहास - ोल्हापूर अजब पब्लि ेशन.

१४) नल ो च. - (१९९६) ्रामी ा वाङमयाचा इतिहास ोल्हापूर अजब पब्लि ेशन.

१५)हात ां ळे र म.द - (१९८३), मराठी था स्वरुप आ ि परिसर -पु ो सुव र् प्र ाशन.

१६) सुरवाडे डॉ. म.- (२०१०)१९८० नंतरची ्रामी ा था नांदेड बळीवंश प्र ाशन.

१७) सोम ा अ.- (१९९५) मराठी थेची स्थिती ती -पु ो ,प्रतिमा प्र ाशन.

१८) शेवळे इ. - (१९७३) मराठी था आ ि वि ास -मुंबई सोमय्या प्र ाशन.

१९) मुळाटे डॉ.वा - (२००५) ्रामी ा साहित्य चिंतन आ ि चर्चा औरं ाबाद, स्वरुप प्र ाशन.

२०)नंदपूरे डॉ.ई - (२००२) साहित्य ्रामी ा आ ि दलित- ना ापूर विजय प्र ाशन.

२१) पवार ो.मा., हात ां ळ र म.द.- (१९८६) मराठी साहित्यप्रेर ा व स्वरुप- मुंबई पॉप्युलर प्र ाशन.

२२) फड े ना.सी. - (१९५२) लघु था मंत्र आ ि तंत्र-पु ो व्हीनस प्र ाशन.

२३) मुलाटे वा (संपाद) - (१९८६) ्रामी ा साहित्य चळवळ आ ि आम्ही पु ो, मेहता पब्लि ेशन हाऊस.

नियत ालि`

१) सत्य था -"आपली ए मायदेशी मा ासं" ऑ ास्ट १९५०

२) महाराष्ट्र साहित्य पत्रि ा व २२ अं ३, १९४९

अभ्यास

प्रा.सौ. निलीमा प्रदीप शिरुड र
ला व विज्ञान महाविद्यालय,
सोन ाीर, ता. जि. धुळे
महाराष्ट्र

मा ार्दर्श

प्रा.डॉ. जितेंद्र शामसिं ा ि ारासे
(मराठी विभा ा प्रमु ा)
श्रीमती.एन.एन.सी. ला,वा ा ाज्य,विज्ञान
महाविद्यालय, ुसुंबा, ता. जि.धुळे
महाराष्ट्र